

ОНА ТИЛИ ТАЪЛИМДА НАЗАРИЙ МАЪЛУМОТЛАРНИ ТАНЛАШНИНГ ПСИХО-ФИЗИОЛОГИК, ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Жуманиязов Шухрат,

Тошкент Амалий фанлар университети Педагогика кафедраси тадқиқотчиси

Аннотация мақолада она тили таълимида нутқий ҳамда лингвистик кўникмаларни ривожлантиришида назарий маълумотларнинг ўрни ва аҳамияти, ўқувчиларга қандай грамматик маълумотларни ўргатиш зарур, қайси ўқув материаллари лингвистик компетенцияни ҳосил қилишида иштирок этмаслиги илмий жиҳатдан асослаш ҳолати илгари сурилган.

Калит сўзлар: назарий маълумотлар, грамматик билим, грамматик минимум, лингвистик компетенция, нутқий малака, кўникма, халқаро тажриба, прагматик ёндашув, ўқув грамматика

ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ, ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОТБОРА ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

Джуманиязов Шухрат,

преподаватель факультета педагогики Ташкентского университета прикладных наук

В аннотационной статье выдвинута идея научного обоснования роли и значения теоретической информации в развитии речи и лингвистических навыков при обучении родному языку, какой грамматической информации необходимо обучать студентов, какие учебные материалы не задействованы в формировании лингвистической компетенции.

Ключевые слова: теоретические данные, грамматические знания, грамматический минимум, лингвистическая компетенция, разговорная компетенция, навыки, международный опыт, прагматический подход, учебная грамматика

PSYCHOPHYSIOLOGICAL, PEDAGOGICAL FEATURES OF THE SELECTION OF THEORETICAL INFORMATION IN TEACHING THE NATIVE LANGUAGE

Dzhumaniyazov Shukhrat,

Lecturer at the Faculty of Pedagogy of the Tashkent University of Applied Sciences

The abstract article puts forward the idea of scientific substantiation of the role and importance of theoretical information in the development of speech and linguistic skills in teaching the native language, which grammatical information should be taught to students, which teaching materials are not involved in the formation of linguistic competence.

Keywords: theoretical data, grammatical knowledge, grammatical minimum, linguistic competence, conversational competence, skills, international experience, pragmatic approach, educational grammar

Жаҳонда тил ўқитиш методикаси педагогика ва тилшунослик эришган ютуқлардан фойдаланади. Тил ўрганиш муайян тилнинг грамматикаси асосида амалга ошади. Айниқса, хорижий тилларни ўрганиш учун талабага ўз она тилининг грамматикасини мукамал билиш талаб этилади. Тил инсон учун борлиқни англаш воситаси ҳисобланади, бўлажак она тили ўқитувчилари талабалар тафаккурида оламнинг лисоний манзараси она тили орқалигина шакллантиради. Барча халқлар миллийликни асрашнинг бош мезони сифатида она тилини англайди ва буни таълим орқали амалга ошираётганда она тилини фаол мулоқот воситасига айлантириш, кадрият сифатида улуғлаш кўникмаларини ривожлантиришга катта эътибор беради. Бугунги кунда она тили ўқитишнинг янги усулларини кашф қилиш, амалиётга узлуксиз жорий қилиб бориш муҳим масалалардан. Халқаро тил ўқитиш методикасида нутқий кўникмаларни ривожлантирувчи дарслик ва қўлланмалар қаторида ўқув грамматика ҳам мавжуд. Кузатишлардан маълум бўлишича, халқаро тил ўқитиш методикасида нутқий кўникмани ривожлантириш, талабани турли нутқий вазиятга тайёрлаш асосий масалалардан, уни амалга ошириш, асосан, ўқув топшириқларининг сифати ва мазмунига боғлиқ. Таълим мазмуни ўқув топшириқлари орқали юзага чиқарилади. Шу боис халқаро тил ўқитиш методикасида алоҳида ўқув грамматика китобини ишлаб чиқиш долзарб вазифадир.

Ривожланган тилларни она тили сифатида ўқитишга доир илмий-методик адабиётларда нутқий кўникмаларни ривожлантирувчи ўқув материаллари асосий қисми ташкил этади. Ҳар бир машғулотда тақдим қилинган маълумотнинг талаба учун кундалик ҳаётдаги фойдалилик даражасига алоҳида эътибор берилади ва таълим жараёнида савол, топшириқ ва машқлардан унумли фойдаланилади. Халқаро тил таълими тажрибасида назарий маълумотлардан фойдаланиш ўзаро мулоқотнинг самарали бўлишига қаратилади. Назарий маълумотлар белгиланган муайян мезонлар асосида шаклланти-

рилади, шунингдек, бугунги глобаллашув шароитида она тили бошқа фанлар билан интеграция қилинган ҳолда янги педагогик технологиялар асосида ўқитилмоқда. Фанлараро интеграцияни, албатта, грамматик топшириқлар таъминлаб беради, шу нуктаи назардан ўқитиш методикасининг асосий муаммоси сифатида ўқув грамматикалар тизимини ишлаб чиқиш қайд қилиниши лозим.

Ўзбек тилининг она тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини ошириш, замонавий ўқитиш методикасини жорий этиш бўйича тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Мамлакатда шаклланган янги тил сиёсати унинг таълимига ҳам зарур талабларни қўймоқда. Давлатимиз раҳбари “Ҳар биримиз давлат тилига бўлган эътиборни мустақилликка бўлган эътибор деб, давлат тилига эҳтиром ва садоқатни она Ватанга эҳтиром ва садоқат деб билишимиз, шундай қарашни ҳаётимиз қондасига айлантиришимиз керак” лиги она тили таълими олдига, хусусан, бўлажак она тили ўқитувчилари тайёрлаш учун прагматик ўқув топшириқлари ишлаб чиқишнинг илмий-методик асосларини такомиллаштиришни долзарб вазифа сифатида қўяди.

Ф.И.Буслаев шундай ёзади: “биринчи ва энг муҳими, нутқ шакллари билан ифодаланадиган нарсаларни тушуниш ва уларни тўғри йўл билан ишлатишдан иборат амалий қобилиятни ривожлантиришдир, яъни ўқимишли одамлар айтганидек, оғзаки ва ёзма машқлар орқали ўқувчида суҳбат ва ёзувга хос нутқ шакллари осонлик билан тушуниш кўникмасини ҳосил қиламиз”. “Асрлар давомида инсоният томонидан тўпланган барча тил илмини ўрта мактаб ўқувчисига ўргатишнинг иложи ва зарурати йўқ. Демак, она тилидан энг зарур билимларни танлаш асосий масалалардан биридир.

Она тилидан билимларни танлашнинг бош мезони унинг фойдалилик ва амалда қўлланила олиш даражасидир. Биз она тилидан фойдали билимлар деб болаларнинг саводли ёзиш, ижодий фикрлаш, фикр маҳсулини нутқ шароитига мос равишда оғзаки ва ёзма шаклларда тўғри, раvon ифодалаш кўникмаларини шакллантириш учун хизмат қиладиган, уни юксак инсоний фазилатлар руҳида тарбиялаш ва ривожлантиришни таъминлайдиган билимларни тушунамиз”. Бунда ўқув топшириқлар таълим мазмунини юзага чиқарувчи муҳим омил ҳисобланади.

Маълумки, тил таълимида назарий маълумотларни ўзлаштиришда ҳам савол – машқ – топшириқ турларидан иборат ўқув топшириқлари қўлланилади. Ўқув топшириқлари, аввало, она тили таълимнинг мақсади, вазифалари ва мазмунига бевосита боғлиқ, ўқувчини фикрлашга, ўқув материали устида мустақил ишлай олишга, зарур нутқий кўникма ва малакаларни шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилади. Афсуски, бугунги кунгача она тили таълимида ўқув топшириқларига ўқитиш методикасининг асоси, таълим мазмунини юзага чиқарувчи муҳим омил сифатида қаралмади. Она тили дарсларида таълим мазмунининг асоси сифатида грамматик қоидалар тушуниб келинди, ўқув топшириқларига эса ушбу қоидаларни ўзлаштиришда фойдаланилувчи восита сифатида қаралади.

Она тили – халқининг руҳи бўлиб, она тилини ўргатиш, аввало, боланинг туғма аклий қобилиятни ривожлантиришга хизмат қилади, иккинчидан, ўқувчиларни она тили хазиналарини онгли эгаллашга олиб келади, учинчидан, болалар бу тилнинг мантиғини ўрганишлари керак. Бу мақсад ва вазифаларга бирин-кетин эмас, балки баравар эришиш бориш лозим. Бунда ўқув топшириқлари асосий вазифани бажаради.

Замонавий она тили таълимида назарий маълумотлар асосида матн устида ишлаш орқали нутқий кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш марказий масала бўлиб турган экан, бунда ўқувчини матн мазмунини англаш ва бошқа нутқий жараёнларга тайёрлаш ўқув топшириқлари зиммасида бўлади.

Она тили таълимини босқичма-босқич ислох қилиш жараёнида, таъкидлаш керакки, она тили таълими мақсадини, мазмунини, улардан келиб чиқадиган назарий маълумотлар асосидаги ўқув-билув топшириқларини ишлаб чиқиш борасида мустақилликнинг дастлабки йилларида тизимли тадқиқотлар олиб борилди.

Хусусан, педагогика фанлари доктори, профессор Р.Сафарова коммуникатив кўникма ва малакаларни ривожлантириш она тили таълимининг асосий вазифаси эканлигига 90-йиллардаёқ урғу бергани, хусусан, ўқув топшириқлари, шунингдек баҳолаш масаласи, ўзбек тилининг Ўзбекистонда миллий тикланиш шароитида ҳам она тили, ҳам давлат тили сифатида ўқитилиши билан боғлиқ муҳим масалаларни тадқиқ этди. Ф.Қўчқорова она тили таълимида ўқув-билув тошириқларини қайта структуралаш масалаларини кўриб чиқди.

Ш.Юсупова ўзининг докторлик диссертацияси да ҳозирги ўзбек адабий тили дарсларида назарий маълумотлар асосида ўқувчилар тафаккурини ўстиришнинг илмий-методик асослари ёритиб берилди, тадқиқот ишида она тили таълимида ўқувчилар тафаккурини ривожлантиришнинг илмий-методик асосини ишлаб чиқиш билан бирга тафаккурни ривожлантирувчи ўқув топшириқларига алоҳида эътибор қаратилган. Х.Муҳиддинова ўзбек тилини давлат тили сифатида ўқитишда грамматик билим ва нутқий мавзулар узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлашга қаратилган докторлик тадқиқот ишида машқ ва топшириқларни ҳам узлуксиз таълим тизими учун узвийлик тамойили асосида такомил-

лаштириб бериш масаласини илгари сурди. Монографик тадқиқотида эса, ўзбек тили дарсларида ўқув-билув топшириқларини босқичма-босқич кетма-кет қўлланилишига доир амалий тавсиялари давлат тили таълими учун муҳим аҳамиятга эга.

Қ.Хусанбоевнинг таълим мазмунига ўқитувчини ҳам киритиш ҳақидаги қарашлари тўғри ёндашув, деб қайд этиш мумкин. Дарҳақиқат, она тили таълимида, айниқса, синфда бажариладиган машқларни назорат қилишда, зарур ўринларда назарий маълумотлар асосида ўқувчилар адабий талаффуз кўникмасини ривожлантиришда бевосита ўқитувчи дастлаб намуна кўрсатиши муҳим аҳамиятга эга. Т.Зиёдовнинг ўқувчиларда матн яратиш компетенцияларини шакллантиришга доир тадқиқотларида матн яратиш технологиясининг асосий компоненти ҳам ўқув топшириқлари ҳисобланган, аммо мазкур тадқиқотда ҳам машқ ва топшириқлар жиддий фарқланмаган.

К.Мавлонов она тили таълимининг бугунги ёндашувларига мос равишда энг мураккаб масалалардан бири бўлган матн устида ишлаш, уни ўқий олиш, тушуна олиш ва, энг муҳими, назарий маълумотлар асосида матн ярата олиш кўникмаларини адабиёт фани билан интеграция қилган ҳолда ривожлантирувчи ўқув топшириқларини ишлаб чиқди. Бироқ ўзбек тилини она тили сифатида ўқитишда назарий маълумотларни қандай шаклда ва ҳажмда тақдим этишнинг илмий методик асослари яратилмаган.

Мақолада она тилидан назарий маълумотларни танлаш ва уларни ўқитишнинг самарали усуллари аниқлаш, ўрни ва аҳамиятини очиқ бериш мақсад қилинган.

Бу борада, аввало, қуйидаги вазифалар амалга оширилади:

она тилидан назарий маълумотларни танлашга доир маҳаллий ва хорижий тажрибаларни ўрганиш, илмий-методик қарашларни таҳлил қилиш ва умумлаштириш;

грамматик максимумни тайёрлаш учун дарсликлардаги ўқув материалларининг ДТС ҳамда дастур талабларига мослигини қиёсий ўрганиш, она тили таълимидаги муаммоларнинг сабабларини аниқлаш ва ечимлар таклиф қилиш;

назарий маълумотларни ўқитишга доир ўқув методик таъминотни тайёрлаш учун ўқув топшириқларидан фойдаланишнинг бугунги ҳолатини ўрганиш ва прагматик мазмундаги ўқув топшириқларининг она тили таълимидаги ўрнини белгилаш;

ўқув грамматикани тайёрлашда ўқув топшириқлари орқали нутқий малака ва фикрлаш кўникмасини ривожлантиришнинг мазмун, усул ва воситаларини ишлаб чиқишни такомиллаштириш;

ўқув грамматика асосида тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиб тушуниш ва ёзиш кўникмаларини ривожлантирувчи ўқув топшириқлари тизимини ишлаб чиқиш;

ўқув грамматикани тайёрлашда тил таълимини модернизация қилиш, савол, машқ ва топшириқ тушунчалари ҳамда уларнинг вазифаларини таснифлаш, уларни тубдан янгиллаш, топшириқ намуналарини ишлаб чиқиш;

ишлаб чиқилган таклиф ва тавсияларни тажриба орқали дарсликлар мазмуни, она тили дарсларида синаб кўриш ва олинган хулосаларни умумлаштириш.

Она тилидан назарий маълумотларни танлашга доир маҳаллий ва хорижий тажрибаларни ўрганиш, илмий-методик қарашларни таҳлил қилинади ва умумлаштирилади; грамматик максимумни тайёрлаш учун дарсликлардаги ўқув материалларининг ДТС ҳамда дастур талабларига мослигини қиёсий ўрганиш, она тили таълимидаги муаммоларнинг сабаблари аниқланади ва ечимлар таклиф қилинади;

назарий маълумотларни ўқитишга доир ўқув методик таъминотни тайёрлаш учун ўқув топшириқларидан фойдаланишнинг бугунги ҳолатини ўрганиш ва прагматик мазмундаги ўқув топшириқларининг она тили таълимидаги ўрнини белгилаб берилади;

ўқув грамматикани тайёрлашда ўқув топшириқлари орқали нутқий малака ва фикрлаш кўникмасини ривожлантиришнинг мазмун, усул ва воситаларини ишлаб чиқиш, ўқув грамматикада нутқий кўникмаларини ривожлантирувчи ўқув топшириқлари тизимини ишлаб чиқилади;

ўқув грамматикани тайёрлашда тил таълимини модернизация қилиш, савол, машқ ва топшириқ тушунчалари ҳамда уларнинг вазифаларини таснифлаш, уларни тубдан янгиллаш, топшириқ намуналари бўйича ишлаб чиқилган таклиф ва тавсияларни тажриба орқали дарсликлар мазмуни, она тили дарсларида синаб кўрилади.

Она тили таълими жараёнида назарий маълумотларни танлаш ва ундан фойдаланишнинг ҳозирги ҳолати таҳлил қилиниб, дарслик ва қўлланмалардаги типик хато ва камчиликлар таълим амалиётида ўқув топшириқлари тузишга прагматик усулда ёндашиш билан боғлиқ мураккабликларга тавсиф берилган, уларни бартараф этиш йўллари кўрсатиш;

илмий-назарий томондан ўқув материалларига доир тушунчаларига педагогик, психологик ва лингводидактик жиҳатдан янгича лингвистик таъриф берилиб, уларнинг ўзаро фарқи, қўлланиш ўринлари, она тили таълимида тутган ўрни ва вазифаларини аниқлашга доир ёндашувлардан “Ўзбек

тили ўқув грамматикаси” дарсликлари яратишда фойдаланиш тизимини ишлаб чиқиш;
грамматик маълумотларни тасниф ва тавсиф этиш асосида яратилган савол, машқ ва топширик намуналари асосида талабаларни матн устида ишлаш, ўқиб тушуниш, нутқ сўзлаш кўникмаларини шакллантириш ҳамда мустақил ишлаш йўллари баён этиш;

грамматик маълумотларни прагматик ўқув топшириқлар билан ишлаш кўникмасини ривожлантириш;

ўқув топшириқларини тубдан янгилаш “Она тили” дарсликларини модернизация қилиш асоси эканлиги далиллаш;

фан ўқитувчиларида назарий маълумотларни танлаш ва улар билан ишлашга доир матн билан ишлаш учун савол ва топшириқлар тузиш, нутқий кўникмаларни ривожлантиришда суҳбатдошга нутқ вазиятидан келиб чиқиб савол беришнинг она тили таълими учун лисоний-услубий даражаларини аниқлашга доир тавсиялар ишлаб чиқиш;

ўтказилган тажриба-синов ишлари якунига кўра назарий маълумотлар орқали матн устида ишлаш орқали эшитганларини тўғри тушуна олиш, адабий тилда равон ва мантиқан изчил гапира олиш, матнни ўқиб тушуна олиш ҳамда тўғри ва мазмунли ёза олиш кўникмалари она тили таълимида натижаларни қулай баҳолаш мезонларини ишлаб чиқишга ёрдам беради.

Умуман олганда, бугун амалда бўлган янги ўқитиш методикаси асосида такомиллаштирилган “Она тили” дарсликлари мазмунидан грамматизм кучайиб кетиш натижасида нутқий кўникма ва малакалар ривожланмай қолиб кетгани сабабли назарий маълумотлар дарсликлардан чиқариб ташлаган. Она тили орқали ўзбек тилининг грамматик структураси ўқувчи тафаккурида шакллантирилмас экан у бошқа тилларни ўзлаштиришга қийналади. Шу маънода, она тилидан ўқув грамматика ишлаб чиқиш зарурати мавжуд.

Фойдаланилган адабиётлар:

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. 2019 йил 21 октябрь.

Буслаев Ф.И О преподавании отечественного языка. 2-е изд. М., 1867. (переизд.: Л., 1941).

Ғуломов А., Нейматов Ҳ. Она тили таълими мазмуни. Ўқитувчилар учун методик кўлланма. – Т.: Ўқитувчи. 1996. 9-б.

<https://ru.wikipedia.org/wiki/>

Сафарова Р. Миллий тикланиш шароитида Ўзбекистон мактабларида она тили таълими назариyasi ва амалиёти. Педагогика фанлари доктори илм. даражасини олиш учун ёзилган дисс. –Тошкент, 1995. –242 б.

Кўчқорова Ф. М. Янги авлод дарсликларида тақдим этиладиган ўқув материалларини концентризм принципи асосида структуралашнинг дидактик параметрлари: фалсафа фан. докт. ... дисс. (PhD). – Тошкент, 2018. –13-бет.

Юсупова Ш.Ж. Ҳозирги ўзбек адабий тили дарсларида ўқувчилар тафаккурини ўстиришнинг илмий-методик асослари: Пед. фан. доктори... дисс. – Тошкент: ТДПИ, 2005. – 270 б.

Муҳиддинова Х. Таълим босқичларида ўзбек тили ўқитилиши узлуксизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш пед. фан. ном-ди дисс. ТДПИ –Тошкент, 2011. -270 б.

Хусанбоева Қ. Адабий таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг илмий-методик асослари: пед. фан. докт-ри дисс. автореф. –Т.: ТДПУ, 2006. – 262 б.

Зиёдова Т.У. Матн яратиш технологияси. - Т.: Фан, 2007. 23-б.

Мавлонова К. Она тили фанини адабиёт фани билан бадиий матн орқали интеграциялаб ўқитиш методикасини такомиллаштириш Пед. фанл. бўйича фал. докт. (PhD)илм. дараж. олиш учун ёзилган дисс. автореферати. –Т.: 2019. -22 б.